

Ránki András

Prahács Margit zeneértés-koncepciója¹

Zeneértésről szólván két dologról beszélhetünk. Egyrészt arról, miként tekintünk a zenére mint a művészeti gyakorlat, a kultúra egy sajátos területére, másrészt arról, miféle módozatai lehetnek a zenei tapasztalásnak, e tapasztalat tudatossá válásának. A kérdést úgy is feltehetjük, mi a zene a közösség vonatkozásában, és miként jelenik meg, mit jelent az egyén számára. Újabb nézőpontváltással pedig úgy is tematizálhatjuk e problémát, hogy arra kérdezzünk rá: miben állnak a zene feladatának, szerepének, illetve működés módjának a sajátosságai? Látható, hogy az imént sorolt kérdéseknek az általános és egyes, vagy kollektív és individuális erővonalak mentén polarizált tagjai korántsem izolálhatók egymástól, sőt a problémapárok között fennálló párhuzamok miatt egyik pontra vonatkozóan sem tehetünk érvényes állítást úgy, hogy annak következményeit vagy előfeltételeit ne lehetne, kellene kimutatni a másikban. Talán azért sem jogosulatlan a megközelítés elméleti lehetőségeinek e részletező kidolgozása, mert az esztéta Prahács Margit filozófiai igényeit jelzi, hogy a zeneértés előbb sorolt valamennyi vetületét figyelembe vette.

Teoretikus munkásságának két alappillére az 1925-ben a Budavári Tudományos Társaság által kiadott, *A muzikalitás lelki feltételei* című bölcsészdoktori disszertációja, illetve az 1935-ben napvilágot látott esztétikai főmű, amely *A zeneesztétika alapproblémái. Forma és kifejezés a zenében* címmel jelent meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gondozásában. Mondhatjuk, a két mű egyazon gondolati építmény megformálását szolgálja. A *Muzikalitás*-szöveg inkább a lélektani oldalra helyezi a hangsúlyt, mindamellett egyértelműen jelentkezik benne az a problémaérzékenység, amelynek egyenes következménye, hogy a *Zeneesztétika* már szélesebb filozófiai-művészetelméleti kontextusban láttatja a témát. A két munka között eltelt tíz évben, illetve a későbbiekben az alapeszme mit sem változott – ezt igazolják az életmű további elméleti írásai, amelyek gondolatilag épp úgy, mint olykor szövegazonosság

¹ A tanulmány az MTA BTK Zenetudományi Intézetében a „Lendület” 20-21. Századi Archívum és Kutatócsoport által rendezett „Évfordulók nyomában 2014” című konferencián elhangzott előadásom szerkesztett változata. Kérdéseikért, megjegyzéseikért ezúton mondok köszönetet Tallián Tibornak és Dalos Annának.

tekintetében is igen közel állnak az 1935-ös *Zeneesztétikához*.² A rendszer azonban bővült, egyes elemeiben, például a szellemtörténeti tájékozódású zene-, illetve stílustörténeti fejtegetések szempontjából terjedelmileg is számottevően gyarapodott. Prahács zeneesztétikai elgondolásai olyan egységes képet mutatnak, amelynek egyes elemei – hol határozottabban, hol elmosódottabban – a napi kritikai tevékenységén is áttűnnek.

Prahács teoretikus életművének módszertani alapvonalai Ernst Meumann *Az esztétika rendszere* című művéről írt 1925-ös könyvismertetésében³ jelennek meg először. A kísérleti pszichológus esztétikai koncepcióját többek között azért méltatja, mert összekapcsolja a műalkotások befogadása során föllépő lélektani folyamatokat vizsgáló pszichológiai esztétikát a műalkotások tárgyi tulajdonságait kutató objektív esztétikával. Ez az eljárás – mondja Prahács – azért tekinthető üdvösnek, mert lehetővé teszi azt, hogy az esztétikai értékek elvont világa és az esztétikai értékeket létrehozó konkrét műalkotások között lévő kapcsolat tudományos igényű vizsgálódás tárgya legyen. Tíz évvel később a *Zeneesztétika* már programszerűen hirdeti a kutatás e két irányának szükségszerű szintézisét:

A tisztán zenei logikával, formai szempontból való magyarázat nem elég a zene értelmezéséhez, mert a művészi akarás sohasem elégszik meg a forma öncélúságával: ez csak eszköz a művészi élmény kifejezésére. Ezért szükséges még az a szintézis, aminek segítségével a zenei dinamikát pszichikai erők szimbólumának fogjuk fel, a

² Prahács Margit igen kiterjedt publikációs tevékenységet folytatott 1948-ig. Zenekritikáinak legjava a *Napkelet* című folyóiratban jelent meg, amelynek rovatvezetője is volt. Mindemellett tudományos igényű könyvismertetőket, -bírálatokat és önálló tanulmányokat is közölt többek között a *Magyar Művészet*, *Budapesti Szemle*, *Magyar Szemle*, *Zenei Szemle*, *Magyar Zenei Szemle*, *A Zene*, illetve az *Athenaeum* című folyóiratokban. Zeneesztétikai tájékozódásának, illetve elméleti alapkoncepciójának legfontosabb – alább címmel és bibliográfiai adatokkal listázott – dokumentumait a Magyar Filozófiai Társaság folyóirataként megjelenő *Athenaeum* hasábjain adta közre: „Dr. Erich Stern: *Einleitung in die Pädagogik*”. Új folyam 10/4-6 (1924): 60-63.; „Meumann Ernő: *Az esztétika rendszere*”. Új folyam 11/4-6 (1925): 138-139.; „Johannes von Kries: Wer ist musikalisch? Gedanken zur Psychologie der Tonkunst”. Új folyam 13/3-4 (1927): 217-220.; „Hans Mersmann: *Angewandte Musikästhetik*”. Új folyam 14/1-2 (1928): 98-100.; „Forma és kifejezés a zenében”. Új folyam 18/1-4 (1932): 48-62. [ezt lényegében átemeli a *Zeneesztétikába*]; „Franz Koch: *Goethes Stellung zu Tod und Unsterblichkeit*”. Új folyam 18/5-6 (1932): 253-256.; „Pauler esztétikai problémái”. Új folyam 19/6 (1933): 324-333.; „Rudolf Schäfke: *Geschichte der Musikästhetik*”. Új folyam 20/1-3 (1934): 105-107.; „Raymond Bayer: *L'esthétique de la grace*”. Új folyam 21/1-4 (1935): 150-151.; „Baránszky-Jób László: *Bevezetés az esztétikába*”. Új folyam 21/5-6 (1935): 315-316.; „Liszt Ferenc idealizmusa”. Új folyam 22/3-6 (1936): 191-204.; „A zenei kifejezés objektív értéke. A M. Filozófiai Társaság vitaülése 1939. március hó 7-én”. Új folyam 25/3 (1939): 197-214. [vitaindító és hozzászólások].

³ Prahács Margit: „Meumann Ernő: *Az esztétika rendszere*”. *Athenaeum* Új folyam 11/4-6 (1925): 138-139.

külső megjelenésből, a formából visszakövetkeztetünk a zenei formafolyamat tulajdonképpeni előhívójára, mozgatójára: a benső tartalomra.⁴

Prahács nem pusztán deklarálja annak fontosságát, hogy a zenei hatás szubjektív és objektív oldalát együttesen kell vizsgálat tárgyává tenni. Állításának háttérében olyan mindennapi megfigyelésekből származó, számára meghatározó általánosítások állnak, amelyek tágabb horizontú művészetfilozófiai megfontolásokká szélesednek. Esztétikai elmélete alapvetően egy megkettőzött világ metafizikai koncepciójával operál. Eszerint az ember által érzékelhető történelmi valóságot mindig és minden vonatkozásban a töredékesség, a tökéletlenség jellemzi, ahhoz pedig, hogy a dolgok lényege, illetve tökéletes formája elérhetővé váljon, meg kell haladni ezt a hiányos létmódú realitást. A *Zeneesztétika* lapjain a töredékesség alapélményének és az emberi cselekvések művészeti produkciót is meghatározó főmotívumának összefüggését Pauler Ákosra hivatkozva így foglalja össze:

[...] minden emberi tevékenységre végeredményben az elégedetlenség hajt. Minden emberi alkotás kiegészítése akar lenni a tökéletlen valóságnak. A művészt is az a sóvárgás hajtja az alkotásra, hogy ezzel a tökéletlen valósággal szemben olyan világot teremtsen magának, ahol kiemelkedve a mulandó élet fájdalmas sodrából, a dolgok a maguk valódi lényegükben nyilvánulnak meg. És ez a törekvés a maga legmagasabb megnyilatkozásában mindenkor a minden értéket teljes mértékben magábafoglaló, a végtelen tökéletességű Abszolútumra vonatkozik.⁵

A töredékesség és tökéletlenség tudata – vélekedése szerint – a fejlődés, gyarapodás tapasztalatából származik: az egyéni és társadalmi gyakorlat, valamint az ennek révén fölhalmozódott tudás is azt mutatja, hogy fiziológiai, érzelmi, szellemi téren egyaránt folyvást valami felé törekszik az ember. Ennek oka a hiány, a hiány következménye pedig az örök vágyakozás. Vágyakozás, sóvárgás a teljesre, tökéletesre.

Szemmel látható a romantikus színezetű platonikus tájékozódás, amely még inkább nyilvánvalóvá válik azáltal, hogy Prahács az abszolútumhoz való fölemelkedést, a végtelenség iránt való vágyódást azonosítja a platóni Erósszal.⁶ Vagyis azzal a vonzódással-törekvéssel, amely végső soron a kézzel fogható fizikai realitás elemei, illetve az ezek között

⁴ Prahács Margit: *A zeneesztétika alapproblémái. Forma és kifejezés a zenében*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935: 6.

⁵ I.m.: 78.

⁶ Prahács Margit: „Pauler esztétikai problémái”. *Athenaeum* Új folyam 19/6 (1933): 324-333.o. ide: 333.

érzékkelhető viszonyok fölé emel minket. Természetesen a phüszisz meghaladásához nem elegendő a pusztá sóvárgás és fogékonyság. Szükség van valamiféle tárgyra is ahhoz, hogy Erósz megnyilvánulhasson. Ahogy ennek Platón *Lakomájában* a szerelem, a szép testek után való vágyakozás az alapvető formája, úgy Prahácsnál a művészetek, illetve a műalkotások befogadása során átélt élmények jelentik majd a mindennapi, töredékes valóságból való elemelkedés lehetőségét és eszközét. Az összehasonlítás még tovább vihető: ahogy a vágy és hiány összefüggésének elemzéséből kiinduló Szókratész a szümposzion résztvevői számára megvilágítja a szerelemtől, szépségtől a legfőbb jó ideájához vezető utat, Prahács is annak demonstrálásán fáradozik, hogy bizonyossá tegye: a kifejezés tökéletességét fölmutatni képes műalkotás megtapasztalása az abszolútum, a legmagasabb rendű szellemiség hazájába vezet, ahol az önmagában nyugvó teljesség honol. Végül, de nem utolsó sorban az is említésre méltó hasonlóság, hogy az antik hagyományok felé is tájékozódó Prahács „a zenekultúra egyetlen és legfontosabb feladatának” – Platónnal és Arisztotelésszel együtt – „[a] nemes, idealisztikus lendületekre fogékony kedélyvilág kifejtésé[t]” vallja,⁷ amelynek gazdagsága, kiműveltsége a nemes gondolatokra és cselekedetekre való érzékenység és hajlandóság záloga. A szép így elvezet a jóhoz, és ezzel együtt a műalkotás tapasztalata túlmegy az esztétikum szféráján.

A tágabb filozófiai környezetet jelentő platonizáló művészetmetafizika fényénél világosan látszik, hogy jóllehet a műalkotás a maga sajátos megformáltságában is különös figyelmet érdemel, mégis az általa kiváltott pszichikai folyamatok, az egyénre és közösségre gyakorolt hatás az, amely Prahács szerint a művészet létjogosultságát, funkcióját és méltóságát meghatározza. A mű mint „szellemi alkotás is csak úgy nyer értelmet, ha az embernek az emberhez vezető útját egyengeti”.⁸

Nem tűnik jelentéktelen mozzanatnak a zene emberformáló, humanizáló hatásának e következetes hangsúlyozása. Különösen akkor nem, ha arra gondolunk, hogy a zenei alkotások és a hozzájuk való befogadói viszony megítélésének lehetőségei között a 20. század első felében fölerősödött a nevelés-nemesítés vagy éppen a szórakoztatás általános kategóriáival leírható humánus vonatkozást háttérbe szorító technikai alternatíva. A sorelvű szerkesztés schönbergi koncepciójában például a Reihe alapján megalkotott hangrendi struktúra eleve olyan belső vonatkozásgazdagságot tesz lehetővé, amely – ha ihletett módon és megfelelő zeneszerzői szaktudással kerül megformálásra – önmagában, a befogadótól

⁷ Prahács Margit: *A muzikalitás lelki feltételei*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1925: 49.

⁸ Prahács Margit: *A zeneesztétika alapproblémái*, 74.

függetlenül mérhető, objektív művészi értéket képvisel.⁹ Ez a tendencia a zeneértésről alkotott adornói elképzelésben éri el tetőpontját, amelyben a mű formai kvalitásainak befogadói reakcióktól függetlenített objektív értékelése is háttérbe szorul a zeneértést kizárólag meghatározó reprodukciós képességgel szemben.¹⁰ Épp a mű mint tárgy technikai megalkotottságát túlhangsúlyozó tendencia az, amely – a dallam- és harmóniaalkotás érzékekben megalapozott tonális vonatkoztatási középponttal rendelkező módjait mellőző gyakorlattal párosulva – Prahács számára elfogadhatatlanná teszi a schönbergi és az azzal rokon új zenét.

Újra itt állunk a racionális korszakok eszménye, az »ars inveniendi« előtt. Nem az inspiráció, hanem a tudás, a kigondolás a fő. Ilyen művekkel bőven találkozunk a modern zenében. A nagyszerű technika, a raffinált virtuozitás az érzelmi, az ösztönéletet teljesen racionalizálják s így a zenét lehúzza transzcendens magasságából, a legmélyebb lényegében forgatják fel.¹¹

Külön vizsgálat tárgya lehetne az a kérdés, hogy Prahács milyen zenével, művészettel kapcsolatos Schönberg-írásokat, nyilatkozatokat ismerhetett, illetve ismert ténylegesen. Ezekből ugyanis egyértelműen kiolvasható, hogy Schönberg szerint az inspirációnak, intuíciónak és emóciónak igen fontos szerepe van a kompozíciók megalkotásában.¹²

Prahács a művészetek humánus vonatkozásának meghatározó voltával kapcsolatos meggyőződése miatt tartja elengedhetetlennek a művészeti befogadás szubjektív oldalának, vagyis a recipiensben lejárló eseményeknek a vizsgálatát. Ami azonban működésbe hozza a művészeti befogadásból kiinduló folyamatot, az a fizikailag fennálló, a realitás világába tartozó opus. E tény, illetve – mint Prahács mondja – az ember értékracionalizálásra irányuló „természetszerű törekvése”¹³ szükségessé teszi, hogy a művet magát mint a befogadás objektív oldalát is tanulmányozzuk.

Mind az 1925-ös *Muzikalitás*-szövegben, mind az 1935-ben megjelent *Zeneesztétikában* Prahács magától értődő bizonyossággként állítja, hogy a zene kitüntetett helyet foglal el a művészetek között. Erre az a meggyőződés ad alapot, miszerint a zene az

⁹ Lásd például az 1951-ben eredetileg angol nyelven megjelent *Style and Idea* című kötetbe fölvetett írásokat. Németül: *Stil und Gedanke*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun., 1989.

¹⁰ Lásd Theodor Wiesengrund-Adorno: „A zenével kapcsolatos magatartás típusai”. In: uő: *A művészet és a művészetek*. (Ford.: Tandori Dezső.) Budapest: Helikon, 1998: 306-322.

¹¹ Prahács: *A Zeneesztétika alapproblémái*, 212-213.

¹² Lásd például Arnold Schönberg: „Herz und Hirn in der Musik”. In: uő: *Stil und Gedanke*, 186-207.

¹³ Prahács: *A zeneesztétika alapproblémái*, 9-10.

esztétikummal asszociált anagogikus hivatás betöltése szempontjából minden más művészetnél hatékonyabb. E tulajdonsága nemcsak a különféle művészeti ágakhoz képest emeli megkülönböztetett rangra, hanem a zenéről való beszéddel szemben is különös nehézségeket támaszt.

Jól tudjuk, hogy a zeneesztétikus áll a legnagyobb nehézségek előtt, midőn a zenének az összes művészetek között egyedülálló, közvetlenül az egész embert magával ragadó hatását, az egyetlen rendelkezésre álló eszközzel, a szavak gyöngé erejével állítja szembe. Viszont éppen a zene az a művészet, amelyben a szellem legmagasabb szárnyalása, legnagyobb absztrakciója az akusztikus formákban, az összes kifejező formák között a legelevenebb, az érzékekre a legerősebb hatást gyakoroló formákban jut kifejezésre.¹⁴

Vagyis a zene képes a leginkább arra, hogy magával ragadja a befogadót. A gondolat éppenséggel nem új.¹⁵

Az elementáris hatás okát Prahács abban látja, hogy a zene az érzelmek nyelve. Ez egyrészt magában foglalja azt a meggyőződést, hogy az alkotó érzelmvilágából születik meg a hangzó mű, másrészt hogy a szerző alkotásban kódolt érzelmeit mint belső formát maradéktalanul és szükségszerűen közvetíti a külső, objektív forma a befogadó felé. A zeneművészet és az ember érzelmvilágának szoros rokonságának igazolása három meghatározó gondolatból építkezik.

Az első a zene érzelmvilágból való eredeztetésére vonatkozik. Eszerint a zene a „legszubjektívebb művészet, amely lényege szerint formáját és tartalmát nem az érzéki világból, hanem az emberi lélek legbensejéből meríti”.¹⁶ Prahács számára talán Hegel jelenthette a kiindulópontot,¹⁷ Hegel ugyanis az interjekciót tekintette a zene forrásának,

¹⁴ I.m. 11.

¹⁵ Már Platón és Arisztotelész is megkülönböztetett figyelemben részesíti a zenét amiatt, hogy vélekedésük szerint a különféle éthoszok legközvetlenebb megjelenítésére, és ezen keresztül a lélek legközvetlenebb formálásra képes (Lásd az *Állam*, illetve *Politika* számos passzusát.). Szent Ágoston is kitér a zene lélekre gyakorolt hatására, annak kívánatos és kerülendő módozataira egyaránt (Lásd a *Vallomások* hallással foglalkozó rövid fejezetét.) A 19. század első felének nagy rendszerfilozófusai közül G. W. Fr. Hegel és A. Schopenhauer is felfigyel a zene különleges hatására (*Estétikai előadások III.*, *A világ mint akarat és képzet*), a későbbiekben pedig S. Kierkegaard és a 20. század első évtizedeinek Magyarországon komoly visszhangra találó Fr. Nietzsche életművében (a *Vagy-vagy* „A közvetlen erotikus stádiumok avagy a zenei erotikus” című fejezete, *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*) játszik megkülönböztetett szerepet e művészeti ág.

¹⁶ Prahács Margit: *A muzikalitás lelki feltételei*, 23.

¹⁷ Mindenképpen figyelemre méltó tény, hogy a Prahács számára fontos tájékozódási pontot jelentő Pauler Ákos a maga filozófiai rendszerét összegző, de az európai filozófia problémátörténeti áttekintését is nyújtó jelentős

amely „[m]ár a művészetén kívül is a [...] lelkiállapotoknak és érzelmeknek közvetlen, legelevenebb megnyilvánulása [...]”.¹⁸ A hegeli gondolatmenet szerint a „szubjektív bensőség” eme akusztikus megnyilvánulását azonban sajátosan zenei módon kell megformálni ahhoz, hogy művészetté válhasson. E megformálás, mint Hegel állítja, a szellem és a kedély tartalmainak szerkezeti sajátosságaival mutat megfelelést, azaz – tegyük hozzá – nem a természet látható és hallható jelenségeivel, hanem az ehhez valamilyen módon viszonyuló emberi bensővel.¹⁹ Az a tétel, hogy a természet akusztikus fenoménjei sem a műalkotás anyagául szolgáló hangi matéria, sem e hangok elrendezése számára nem szolgáltatnak előképet, a Prahács által a *Zeneesztétikában* egy helyen említett²⁰ Eduard Hanslicknál is fölbukkan. Hanslick *A zenei szép* című művében önálló fejezetet szentel a természet és a zene viszonyának, amelyről minden kertelés nélkül megállapítja, hogy a természet

[...] csupán a nyersanyagot adja, melyből az ember hangot kelt. A tiszta hang minden zene elsődleges és nélkülözhetetlen feltétele. A zene a hangot *dallammá* és *harmóniává*, a zeneművészet két fő tényezőjévé alakítja. Sem a dallam, sem a harmónia nem lelhető fel a természetben, mindkettő az emberi szellem alkotása.²¹

A természet nem adja a kezünkbe egy kész, előzetesen létező hangrendszer művészi anyagát, hanem csak azoknak a testeknek a nyersanyagát, amelyeket mi a zene szolgálatába állítunk. Nem az állatok hangja számít, hanem a beleik, ezért zenei szempontból nem a fülemilének, hanem a birkának köszönhetjük a legtöbbet.²²

A zene emberi bensőre gyakorolt hatásának prahácsi magyarázatában a második meghatározó gondolat az akusztikus közlőközeg és a művet létrehozó, illetve befogadó lélek időbeliségének azonossága. „Ebben a kifejezésben: »kedélymozgalom« [...] jutunk

művének Esztétika fejezetében Hegel esztétikáját „a spekulatív esztetika [sic!] legnagyobbszabású és lemélyebb alkotásának” nevezi, amely „felveszi a szépség filozófiai vizsgálatának fonalát ott, ahol Plotinos elejtette.” Ezért is tekinti Pauler a „platonizmus esztetikai tanítását rendszerbe szed[ő] és metódikusan [sic!] kifejt[ő]” Plótínossal közvetlen kapcsolatba hozott hegeli esztétikát az esztetikai platonizmus újjáéledésének. (Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest: Pantheon, ²1921: 173. és 177.)

¹⁸ G. W. Fr. Hegel: *Esztetikai előadások III.* (Ford.: Szemere Samu.) Budapest: Akadémiai Kiadó, ²1980: 116.

¹⁹ Vö. i. m. 116-117.

²⁰ Prahács Margit: *A zeneesztétika alapproblémái*, 193.

²¹ Eduard Hanslick: *A zenei szép. Javaslat a zene esztétikájának újragondolására.* (Ford.: Csobó Péter György.) Budapest: Typotex, 2007: 114.

²² I. m. 119.

legközelebb az érzelmi világ legfontosabb sajátosságához: a mozgáshoz”.²³ Mint ahogy Prahács szerint a zene sem más, mint „tisztá mozgásenergiákból szövődő művészet”.²⁴ Úgy tűnik, a *Zeneesztétikában* kifejtett koncepció szerint az időbeli lefolyás magának az életnek is a legfontosabb attribútuma. Vagyis a ritmikus jelenti az alkotó, illetve a befogadó által képviselt szubjektum és a műalkotás jelentette objektum közti közvetítést, amely egyúttal az élelenségnek az érzéki világ egészét meghatározó, irányító elvével is összeköttetést teremt. A formalefolyás, a mozgás fiziológiai, pszichológiai és kozmikus dimenziókat összekapcsoló dinamizmusának a prahácsi elméletben kitüntetett szerepét jól illusztrálja az az elgondolás, hogy

a zenének azt a legteljesebb átélését, amely a test és lélek összefüggésében az életérzés legnagyobb felfokozásában gyökeredzik, a tánc és a karmesteri tevékenység mutatja. Ezek azok a formák, ahol az egyéni lét határai kitágulnak és saját mozgólataink ritmusán keresztül olvadunk át az egész lét hullámzásába. Életritmusunk megnagyobbodásával túlmegyünk önmagunkon, szabadabban, korlátlanul, igazabban nyilvánul meg legbensőbb sajátosságunk.²⁵

Már Hegel is fölhívja a figyelmet a lélek és a zene temporalitásban megragadható közösségére: a zene a benne egymásra vonatkoztatott, arányított pillanatok révén sajátzerű időbelisége rokonságot mutat a léleknek azzal a képességével, hogy magát önnön tárgyává téve öntudatosra képes válni, vagyis hogy a mássá levés, túlhaladás és differenciált, reflektált identitást teremtő azonosulás időben zajló dialektikus mozgása a zene és az öntudatos szellem szerkezeti azonosságát alapozza meg.²⁶ Ahogyan Hanslick is utal az érzelmek dinamikai meghatározottságainak a zenei mozgásformákkal, változásokkal való kapcsolatára.²⁷ Miként

²³ Prahács: *A zeneesztétika alapproblémái*, 16.

²⁴ I. m. 20. Prahács a mozgásenergia terminusát, ahogyan zeneesztétikájának több alapgondolatát is, a 20. század első évtizedeiben fellendülő, általa energetikusnak nevezett zenemagyarázatból kölcsönzi. Ennek a filozófia fenomenológiai irányzatára reflektáló szemléletnek fő képviselőiként Hans Mersmann és Ernst Kurth-ot többször is megnevezi a *Zeneesztétikában*. Mersmann *Angewandte Musikästhetik* című művéről írt bírálata („Hans Mersmann: *Angewandte Musikästhetik*”. *Athenaeum* Új folyam 14/1-2 (1928): 98-100.), illetve zeneesztétikai fejtegetései alapján nyilvánvaló, hogy Prahács mind a zenei struktúrák energetikus szemlélettel történő megközelítése, leírása, mind a terminológia tekintetében alapvetően támaszkodik Mersmann és Kurth munkásságára.

²⁵ Prahács: *A zeneesztétika alapproblémái*, 27.

²⁶ Hegel: *Esztétikai előadások III.*, 126-127.

²⁷ Hanslick: *A zenei szép*, 27-30. Érdemes megjegyezni, a hasonló problémafelvetések és megoldások ellenére Prahács a *Zeneesztétikában* csak egy helyen említi Hanslickot (193. o.). Ott is meglehetősen sommás véleményt

rámutat, éppen ezek azok a mozzanatok, amelyek a zenei ábrázolás lehetőségét megadják, de egyúttal a határait is kijelölik.

A zene és az érzelmi világ szoros összefüggésével kapcsolatos harmadik fő gondolat Prahács nyelvkritikájából származik. Ennek értelmében a szó, a fogalom maga szikár szkéma, amelynek működésmódját kizárólag a logikum törvényei szabályozzák. A nyelv – mint Prahács állítja – az értelemközlő funkcióból és az érthetőség követelményéből adódóan oly módon általános, hogy a megélt, konkrét érzelmi tartalom, de egy, a fogalom elemében mozgó gondolat maradéktalan közvetítésére is képtelen önmagában.²⁸ Abból, hogy a szónak mint konvención alapuló hangalaknak a fogalomkódoló része akusztikailag indifferens, Prahács arra következtet, hogy a nyelvi közlés érzelmi tónusai, mindaz, ami egyéni színként jelenik meg e nyelvi közlésben, az akusztikus megvalósulásnak, a nyelvben rejlő zenei tendenciáknak köszönhető.

Tulajdonképpen a szavak, mint érzelmi élmények szimbólumai, annál nagyobb közvetlen érvényességet nyernek, minél inkább ki tudják fejezni a lélek mozgalmasságát. Éppen, mert ehhez a más területről vett hasonlatok, átvitelek elégtelennek bizonyulnak, érzelmeket adequat módon végső eredményben nem is azzal fejezzük ki beszédben, *amit* mondunk, hanem *ahogyan* ezt mondjuk.²⁹

Természetesen sok igazság rejlik abban, hogy a beszédben az individuális viszonyulás – jóllehet adott esetben tipizálható – módjait javarészt az akusztikai megvalósulás sajátosságai jelzik: például egy mondat modalitása, tudniillik az, hogy állítom vagy éppen kérdezem, többé-kevésbe a hangzó jegyek alapján válik nyilvánvalóvá. És az is fontos megfigyelés, hogy a kimondottakhoz való viszonyulásról, a beszélő pillanatnyi érzelmi diszpozíciójáról is jelentős részben a szó hangzó matériájának megformálása tájékoztat. Mégis értelem és érzelem, logikum és emocionalitás szféráinak ez alapján történő merev szétválasztása, a fogalom, a szó és a nyelv hallgatólagos azonosítása, és a nyelv kifejező képességének ilyen előfeltételek mellett történő leszűkítése komoly csapdákat rejt. Az efféle sommás véleményalkotást jelzi Wagnernak az *Opera és dráma* című művéből vett idézet, amely szerint

mond róla. Ennek oka bizonyára az, hogy Hanslick annak a formalizmusnak a szószólójaként él a zenei köztudatban, amelyet Prahács maga is elutasít.

²⁸ Lásd Prahács: *Zeneesztétika*, 14-15.

²⁹ I. m. 16-17.

amit a szavakkal kifejezünk, az az értelemhez szól, de minél jobban közeledik a gondolat ahhoz, hogy érzelemmé váljék, annál elégtelenebb lesz a beszéd, mely így a zene kifejezőmódjából akar kiegészítődni.³⁰

Az irodalmi hagyomány és különösen a költészet eredményeit szem előtt tartva már-már az abszurditás határát súrolja az a megállapítás, hogy

az opera, lényege szerint, kettős tolmácsolást fejez ki: egyiket a szavak, másikat a hangok nyelvén. Egyformán nyújt táplálékot az értelmünk és érzésünk számára, vagyis mindegyik azt fejezi ki, amire a másik nem képes.³¹

Prahács olyannyira végletekig hajtja a nyelvnek a fogalom általánosságából és logikai természetéből kiinduló kritikáját, hogy megfedkeznek arról, hogy a konvencionális értelmű szavak összefűzéséből nem konvencionális gondolatok is származhatnak, hogy a nem konvencionális szóhasználat, illetve a nem konvencionális szavak használata akár az érzelmek megfogalmazását illetően is miféle kifejezésbeli, művészi lehetőségeket rejt magában.

Az elméletalkotásnak ezen a pontján a zene már az érzelmekből születő és az érzelmekhez szóló hangok olyan költeményeként áll előttünk, amelynek kitüntető és túlbecsülhetetlen feladata az, hogy hallgatóját kiemelje a mindennapok „szürke prózájából”,³² hogy a befogadó tekintetét az őt körülvevő realitás tökéletlen világából a teljesség felé irányítsa.³³

Prahács Margit zeneértés-konceptiójának eddig vázolt fő irányai a zene tartalmi megértését taglaló gondolatmeneteiben fonódnak össze. Miként a művészeteknek és eminens módon a zenének szerinte az a feladata, hogy a lelket nemesítse, a kedélyvilágot gazdagítsa, és ezáltal fogékonnyá tegye az embert a jóra, úgy a zenei befogadás adekvát módja, a zeneértés is csak a lélekre gyakorolt hatással összefüggésben értelmezhető.

³⁰ I. m. 17.

³¹ I. m. 50.

³² Prahács Margit: „Liszt Ferenc idealizmusa”. Új folyam 22/3-6 (1936): 191-204. 192.

³³ Ez nemcsak a már fent említett, a személyiség korlátain való túlemelkedést feltételező bekapcsolódást jelenti a létezés hullámszába, hanem egyfajta tételes gyarapodást is, amelyet művészeti befogadásnak tulajdonított megismerő funkció tesz lehetővé az öntudatossá válásban, az önfeltárásban és ezen keresztül az emberi lényeg minél teljesebb reflexiójában. Ez az erősen Hegelre emlékeztető koncepció tükröződik Prahács művészetek történetéről tett megállapításában is: „[a] művészetek története ebből a szempontból nem egyéb, mint egy szukcesszív hadjárat a benső világunk minél erősebb öntudatának meghódítására. (Prahács: *Zeneesztétika*, 75.)

Ahogy korábban már szó esett róla, Prahács hangsúlyozza, hogy a zene működés módjának megértéséhez vizsgálni kell a befogadó szubjektivitásának a konkrét műegyedre való vonatkozását is. Ugyanis – mint mondja – az esztétikai élmények magyarázatához nem elegendő csupán a befogadóban lezajló pszichikai folyamatok vizsgálata. A pusztán a befogadói oldalra összpontosító esztétikai álláspontot Prahács a romantikával azonosítja, „ahol az ember beleérzési képessége játssza a főszerepet”.³⁴ Ennek a zeneszemléletnek az egyik döntő meghatározójaként azt említi, hogy hitvallói nem

tárgyhoz fűződő, határozott érzelmeiről, hanem a fantáziát erőbben vonzó misztikus, homályos, titokzatos hangulatokról beszélnek.³⁵

Prahács ezzel szemben határozza meg az értő zenehallgatás objektív feltételeit. Egy már korábban is idézett passzus tanúsága szerint a mű minden paraméterének változását, e változás sajátosságát, mozgalmasságát magában foglaló

zenei dinamikát pszichikai erők szimbólumának fogjuk fel, a külső megjelenésből, a formából visszakövetkeztetünk a zenei formafolyamat tulajdonképpen előhívójára, mozgatójára: a benső tartalomra.³⁶

Zeneesztétikai nézetei szerint tehát a mű olyan konkrét érzelemből születik, amelyre a forma szükségszerű módon utal vissza, így a zenehallgatás adekvát módját a befogadóban megjelenő és a szerzőt alkotásra sarkalló emóció korrespondenciája fémjelzi. A zene érzéki, külső, hangzó felszínének és belső formájának, tartalmának egyértelmű összefüggését állító fiziognómiai elmélet akkortájt nem volt egyedülálló.³⁷ Eszerint a formához hozzá tartozó legapróbb részmozzanatok is mind tartalmas módon szervülnek a kompozíció egészébe, a formafolyamat pedig – miként az abszolút zenéről szólva Prahács megjegyzi –

³⁴ Prahács: „Hans Mersmann: *Angewandte Musikästhetik*”, 98.

³⁵ Prahács: „Liszt Ferenc idealizmusa”, 193.

³⁶ Prahács: *Zeneesztétika*, 6.

³⁷ Elég talán, ha csak a számos zenei tárgyú írást is publikáló Rudolf Kassnerre és fiziognómiai világképére utalunk. A bécsi kultúrfilozófus, esztéta a fiatal esszéista Lukács Györgynek éppen úgy példaképe volt, mint a szellemtörténeti tájékozódású Hamvas Bélának (akinek Beethoven 7. szimfóniájáról írt munkáját még Szabolcsi Bence is idézte). Kassner számos esszékötete megtalálható például Lajtha László könyvtárában is.

olyan, mint egy őszinte ember arckifejezése, mely híven tükrözteti vissza a lelkében végbemenő indulatokat. Itt tehát bátran beszélhetünk a kifejező eszközök szimptomaértékéről.³⁸

Vagyis a mű egésze és az ezt létrehozó részek gazdagsága, ezek egymáshoz való viszonyának sajátosságai egyaránt fontosak a mű mint érzéki megformáltsága révén sajátosan artistikus szellemi értékeket felmutató és mint jelentést hordozó produktum fölfogása szempontjából. Prahács itt voltaképpen az „egység a sokféleségben” ősrégi esztétikai alapgondolatát fogalmazza újra,³⁹ és állítja a fiziognómiai-karakterológiai elképzelés szolgálatába.

A zeneértés tekintetében kettős követelménnyel állunk tehát szemben: az egyik a műalkotás eseményeinek minél részletesebb érzékelése, a másik az érzékek funkcionális, viszonyító értékelésének képessége.⁴⁰ Hangsúlyozni kell azonban, hogy a zenei elemek összetartozásának, azaz a zenei csoportképződés, formakifejlés menetének, törvényszerűségeinek felismerése, követése Prahács elgondolása szerint nem értelmi, analitikus tevékenység, hanem az érzékekben van megalapozva.

Ahogy egy arc fiziognómiáját nem lehet felépíteni az egyes vonások felsorolásából, hanem az egész benyomása, az egységben látott titokzatos képessége adja a lényeg, a karakter megismerését, úgy a zenében is az egyetlenség titka a részeknek az egészhez való viszonyában rejlik. [...] A formának témákra, periódusokra stb. való felbontása, szóval racionális felfogása éppen olyan élettelen absztrakciókra vezet, mintha az élő valóságot pusztán fogalmakból akarnók megérteni.⁴¹

Prahács tulajdonképpen az esztétikai eszme kanti koncepcióját alkalmazza itt a zenei befogadás elemzésében: a formaalkotó elemek egységes egésszé rendeződve sajátos képet alkotnak, amely aztán a befogadói interpretációk hosszú sorát indítja meg. Az esztétikai eszme fogalmi megközelítésével kapcsolatos kanti gondolatmenet is érezteti hatását Prahács koncepciójában: az esztétikai eszme szemléleti egysége nála is olyan típusú tartalmi gazdagsággal rendelkezik, amely a fogalmi elemzés számára kimeríthetetlen. Ezért is lehetségesek a különböző interpretációk. „A legnagyobb szellemek kimeríthetetlen

³⁸ Prahács: *A muzikalitás lelki feltételei*, 40.

³⁹ I. m. 24.

⁴⁰ I. m. 24-25.

⁴¹ Prahács: *A zeneesztétika alapproblémái*, 28.

gazdagságát jellemzi, hogy minden kor, minden egyén megtalálja bennük a maga sajátos tükörképét.”⁴²

Amikor az adekvát befogadói magatartás Prahács-féle koncepciójáról beszélünk, voltaképpen a művek érzéki felfogásának különféle zenei stílusokban szerzett jártasságot, egyfajta érzéki, szemléleti kondicionáltságot is feltételező módjáról van szó, amely nem azonos a kompozíció formatani, zeneelméleti elemzésének és a reprodukciónak a képességével. A zeneértés objektív feltétele, azaz a mű – mondjuk így – tárgyi gazdagságát minél inkább közelítő meghallása, a sajátosan megalkotott anyag követése mellett azonban számolni kell a szubjektív oldal elengedhetetlen kritériumaival is: egyrészt a hallottak egységbe foglalásának képességével, másrészt a lélek rezonálóképességével, azaz a hallottakra való fogékonysággal. Ez utóbbi szubjektív feltétel arra vonatkozik, hogy képes-e a hallgató a zene emocionális tartalmát intuitív módon megragadni, illetve hogy az ily módon fölfogott zene képes-e a hallgató teljes személyiségét mozgásba hozni.

Vélekedésem szerint ezen a ponton Prahács Margit egy hallgatólagos feltétellel is számol, jóllehet szabatos megfogalmazására valamiért nem kerül sor a tudós írásaiban. A mű közvetítette konkrét érzelmekkel történő minél nagyobb fokú azonosulás követelménye – számomra úgy tűnik – nem igazán fér meg a műalkotás mint totalitás felfogásának kritériumával. Ha ugyanis a befogadót teljesen magával ragadják az érzések, vagy a műre magára nem tud koncentrálni, vagy beleőrül az egyes formarészek által keltett, teljes mértékben, reálisan átélt érzések váltakozásába. Erre való tekintettel meg kell különböztetnünk a valóságosan fölkorlátozott érzelmeket az érzelmek egyfajta megfigyelő átélésétől. A zenei műalkotás veleérzésének, azaz szubjektivitásunk, teljes személyiségünk műre irányultságának utóbb említett formájában egyfajta esztétikai distanciával állunk önnön érzéseinkkel szemben.⁴³ Épp ez óvja meg a hallgatót a váltakozó lelkiállapotok okozta esetleges tébolytól, és teszi lehetővé a műalkotás totalitásként való befogadását. Ez utóbbi azért kiemelkedően fontos Prahács számára, mert a romantikától örökölt végtelenség, teljesség iránti vágyak a művészetek és így a zene által való kielégítésének lehetőségét pont

⁴² Prahács: *A zeneesztétika alapproblémái*, 76.

⁴³ Az érzéseknek az esztétikai befogadás helyzetében történő átélésének problémájával E. Hanslick is foglalkozott *A zenei szép* című művében. Az általam reális átélésként említett esetet Hanslick a zenehallgatás patológikus módjaként aposztrofálja. A probléma már Arisztotelész *Poétikájában*, az újkorban pedig Edmund Burke *Filozófiai vizsgálódások a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* című művében is fontos szerepet játszik.

a műalkotás lekerekített, zárt egészként való átélésében látja.⁴⁴ Úgy gondolom, hogy Prahács esztétikai elmélete szerint a zene értő befogadásának kulcsmozzanata az az érzelmi reakció, amit a zenére emocionálisan nyitott személyiség az akusztikus formafolyamat részletgazdag meghallása alapján benne megképződött és átélt műegészre mint esztétikai eszmére ad válaszként.

Ezen a ponton vissza kell utalnom a művészeti produkció érzelmekből történő eredeztetésére: a prahácsi koncepció szerint az értő befogadás során egyúttal azokkal az érzelmekkel is azonosulunk, amelyeket az alkotó formába öntött. Ezzel összefüggésben az a gondolat is megjelenik, hogy az interpretációk helytállósága a szerzőt alkotásra indító érzelmek mind teljesebb megismerésén és átélésén múlik. Prahács feltehetőleg azért ragaszkodik ehhez az elgondoláshoz, mert az esztétika és a jól kimunkált esztétika talaján álló kritika feladatának a műalkotás kiváltotta lelki élmény misztériuma megfejtését tekinti. A műalkotások lényegét jelentő belső formát, vagyis az emocionális tartalmat valamiféle igazságként akarja felmutatni, amely igazság fogalma azonban kizárja az esetlegességet. A szerző lelki diszpozíciója, kifejezni szánt érzelmei kínálkoznak egyetlen olyan biztos pontként, amelyre egy efféle korrespondencia-elven alapuló esztétikai igazságelmélet fölépíthető. Talán nem kell bizonygatni, hogy ezek a gondolatok a műértésben és az interpretáció-értékelésben az önkény vagy éppen a normativitás kétes tendenciái számára hogyan biztosíthatnak terepet.

Hasonlóképpen fenntartások fogalmazhatók meg a *Muzikalitás*-szövegben és a *Zeneesztétikában* egyaránt megnyilatkozó korszellem-elmélettel kapcsolatban. Prahács szellemtörténeti tájékozódásáról tanúskodik az a tény, hogy a zenei befogadással, zeneértéssel kapcsolatos fiziognómiai-karakterológiai elgondolásait történelmi dimenzióba transzponálja. A belső forma mozzanata itt az uralkodó bölcséleti áramlatokban lecsapódó, azokból lesűrhető korszellemé terebélyesedik, míg a külső forma dimenziója a műegyedek által felmutatott alaki hasonlóságok alapján szintetizálható korstílussá növekszik. Bár a stílustörténeti eszmefuttatások kétség kívül nagy ambíciókról árulkodnak, és – ahogy egy elejtett megjegyzésében Ujfalussy József is utal rá⁴⁵ – „számos zeneileg helyes megállítást”, valamint sok igen invenciózus megfogalmazás akad bennük, mégis kritikával kezelendő az az elmélet, amely szerint bizonyos korok, népek szellemi termékeinek, kulturális gyakorlatának

⁴⁴ A műfogalom efféle konzervativizmusa némi magyarázatot ad Prahácsnak a stílustörténeti fejtegetések során megnyilvánuló egyértelmű ízléskonzervativizmusára, melynek következtében a 20. századi új zene és az érett reneszánszt megelőző korok zenei termékei egyaránt mintha kiszorulnának zenetörténeti horizontjáról.

⁴⁵ Ujfalussy József: „Lukács és a magyar zenetudomány”. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Lukács György és a magyar kultúra. Tanulmánygyűjtemény*. H. N.: Kossuth Könyvkiadó, 1982: 26-33. 30.

mozgatói egy-egy emblemikus gondolatban, jellemvonásban megragadhatók. És még ha így volna is, tartható-e az a szemlélet, hogy a korszellem mindenképpen a filozófiából párolható le? Nem lehetséges, hogy egy-egy kor, korstílus, nép vagy nemzet szellemi arcélét tekintve éppúgy meghatározók, vagy éppen fontosabbak a tudománytalan hiedelmek, ha egyáltalán beszélhetünk a kultúra olyanfajta egységességéről, amelyben kor, korstílus, nép, nemzet mértékadó fogalmak lehetnek.

Nincs mit azon takargatni, hogy Prahács Margit zeneesztétikája a 19. századi romantikus idealizmus maradványai miatt olykor túlságosan és reflektálatlanul szubjektivisztikus, a fiziognómiai-karakterológiai szemlélet révén pedig megbocsáthatatlanul normatív, ezen felül éppen a stílustörténeti vizsgálódások során a történetiség vonatkozásában naiv és felületes, mert megfeledkezik a kultúrát létrehozó erők sokdimenziós voltáról. Mégis meg kell hagyni, hogy zenezemlélete – különösen a 20. században eluralkodó szakosodásra és technicizálódásra való tekintettel – tartalmaz elvitathatatlan értékeket is. Zeneértés-konceptiójának akár ma is megszívlelendő tanulsága az, hogy az érzés a kultúra múltjához és jelenéhez való teljes értékű hozzáférés egyik lehetséges módja. Ugyanis az érzés olyasvalami, amely – számos különféle előzetes feltételtől is függően – személyes üggyé teheti a mű alkotta valóságot. A zeneértés, zeneérzés koncepciója Prahács Margitnál épp azért érdemes mindenképpen a figyelemre, mert középpontjában nem az értelem által széttagolható, számszerűen kimutatható, adatolható, különféle mennyiségi meghatározottságokkal jellemezhető és reprodukálható viszonyok állnak, hanem a mindezekhez a maga sokféleségében viszonyulni képes és sokszor minden elméleti erőfeszítés ellenére is talányos emberi.